

Модуль “Determine” розділений на 2 частини:

набір правил для іменника (NDefining)

- Якщо слово подане з великої літери і стоїть не на початку речення;
- Якщо слово закінчується на “s”, “s”’.
- Якщо попереднє слово – неомонімічний прикметник (вибірка з 760 найчастотніших прикметників з англо-українського навчального словника 2-ого рівня);
- Якщо попереднє слово – артикль;
- Якщо попереднє слово – присвійний займенник;
- Якщо попереднє слово – числівник (кількісний або порядковий);
- Якщо попереднє та наступне слова в різних варіаціях – займенники, прислівники, прийменники...

набір правил для дієслова (VDefining)

- Якщо попереднє слово – особовий займенник;
- Якщо попереднє слово – допоміжне дієслово;
- Якщо попереднє слово – прислівник, а перед ним – особовий займенник.
- Різноманітні комбінації часток, прийменників і т. д.

В кожному наборі правила також поділяються на *графічні (однозначні)*, які визначають частину мови безпосередньо за графічними показниками або іншими, які можуть вказати на частину мови без контекстного аналізу, та *синтаксичні (контекстні)*, які визначають частину мови за контекстом, сполучуваністю і т. д.

Згадані вище ознаки майже стовідсотково визначають частину мови, в той час як інші надають лише часткову вірогідність і спрацьовують лише в взаємному поєднанні. Кількість комбінацій суттєво велика. Ця робота обмежена розміром вибірки і масштабами дослідження. І все ж запропонований спосіб зняття омонімії типу «іменник-дієслово» спрацьовує для даного масиву омонімічних форм з високою вірогідністю правильного результату.

*А. Прыстаўка**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (Мінск)
УДК 81'322

ТЫПАЛОГІЯ СЕМАНТЫЧНЫХ ПЕРАЎТВАРЭННЯЎ ТЭКСТАЎ

Зварот да вызначэння тыпаў семантычных пераўтварэнняў тэкстаў абумоўлены важнасцю гэтага пытання для патрэб камп'ютэрнай лінгвістыкі. Даследаванні асаблівасцей будовы чалавечага мыслення можа растлумачыць далейшыя кірункі працы па ўдасканаленні перакладных праграм, праграм рэферыравання тэкстаў і г. д.

Прац, прысвечаных даследаванню семантыкі, дастаткова шмат і ў лінгвістыцы, і ў логіцы, але, на нашу думку, яны носяць больш філасофскі, чым практычны характар.

Мы разглядаем пераўтварэнні семантыкі, грунтуючыся на законах мовы як сістэмы, даказаных Агульнай тэорыяй сістэм (АТС) Ю. А. Урманцава і пацверджаных на розных узроўнях у межах сістэмнай лінгвістыкі У. А. Карпавым [гл. 1; 2].

Разгледзім з'яву тэкставых рэмінісцэнцый (ТР) у газетных загаловах, пабудаваных на падставе прэцэдэнтных тэкстаў (ПТ). Прэцэдэнтны тэкст – гэта інварыянт сітуацыі, які ў выглядзе закончанага выказвання захоўваецца ў свядомасці носьбіта мовы ў гатовым выглядзе. Самымі распаўсюджанымі прыкладамі прэцэдэнтных тэкстаў з'яўляюцца прыказкі, прымаўкі, выслоўі, крылатыя выразы, афарызмы і г. д. Загаловкі публіцыстычных артыкулаў, створаныя на падставе прэцэдэнтных тэкстаў, прыцягваюць увагу, выклікаюць адпаведныя асацыяцыі, правакуюць цікавасць да артыкула, а таму даволі папулярны ў сучасным перыядычным друку. Разгледзім газетныя загаловкі сучаснай беларускамоўнай прэсы, пабудаваныя на аснове прэцэдэнтных тэкстаў літаратурнага ці фразеалагічнага характару (“Ці загляне сонца ў наша аконца”, “А хто там стаіць?”, “Зямля па-надзейнымі крыламі” і г. д.).

Змены ці пераўтварэнні, якія адбыліся з прэцэдэнтнымі тэкстамі ў загаловах, падпарадкаваны сістэмным законам. Згодна АТС “аб'ект-сістэма можа або заставацца ў

* © А. Прыстаўка, 2006

спакоі, або змяняцца. Пры фіксаваным законе кампазіцыі ў аб'екце-сістэме па вызначэнню нельга змяніць нічога іншага, акрамя колькасці, якасці, адносінаў адзінства "першасных" элементаў (усіх або часткі). Камбінаторыка з 3 асноўных пераўтварэнняў дае 8 іх варыянтаў. На аснове гэтага сцверджання фармулюецца асноўны закон пераўтварэння аб'екта-сістэмы: "Аб'ект-сістэма ў межах сістэмы аб'ектаў таго ж кшталту дзякуючы свайму існаванню пераходзіць або ў сябе праз тоеснае пераўтварэнне, або ў іншыя аб'екты-сістэмы – праз адно з сямі і толькі сямі разнастайных пераўтварэнняў, а менавіта: 1. колькасці, 2. якасці, 3. адносінаў, 4. колькасці і якасці, 5. колькасці і адносінаў, 6. якасці і адносінаў, 7. колькасці, якасці, адносінаў усіх або часткі яго "першасных" элементаў. Уся сукупнасць сістэмных пераўтварэнняў складаецца, такім чынам, з аднаго тоеснага і сямі нятоесных" [1: 92]

Пад колькаснымі зменамі (К) мы будзем лічыць змены даўжыні кампазіцыі (павелічэнне ці скарачэнне элементаў) за кошт паўназначных слоў (бо службовыя служаць для ўсталявання адносінаў ці злучэння, а не сэнсу) адносна зыходнай.

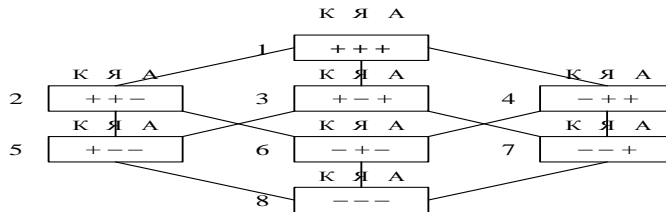
Пад якаснымі зменамі (Я), больш складаны від, – змяненне значэння слова, замена лексічнай адзінкі, некалькіх слоў ці выказаў новымі. Дадаванне новых паўназначных слоў не будзе лічыцца якаснымі зменамі, таму што адбываецца колькаснае змяненне кампазіцыі.

Пад зменамі адносінаў (А) мы будзем разумець змены паслядоўнасці элементаў кампазіцыі, змены граматычнай функцыі словаформы ў межах кампазіцыі, змены сінтаксічнай структуры выказвання, змены ці знікненне рыфмоўкі, змены рытмічнай арганізацыі кампазіцыі. Гэты аспект мае значэнне, бо рытмічнае гучанне, рыфма нясуць часта функцыю запамінавання і распазнавання кампазіцыі, а іх змяненне істотна ўплывае на прыцягненне ўвагі чытача (адна з галоўных мэт выкарыстання рэмінісцэнцый у загаловах).

На схеме, пабудаванай на аснове мадыфікаванага кода Грэя, гэта будзе выглядаць наступным чынам (знак '+' паказвае на наяўнасць, знак '-' – на адсутнасць характарыстыкі):

Падсістэма 1, тоесныя змены. Змены, якія не закранулі ніякі з відаў. Гэта штуршок да з'яўлення магчымых светаў. Сюды трапілі ТР як яны ёсць па форме, але якія нясуць новую семантыку. Напрыклад, у артыкуле пад назвай "Герой нашага часу" апавядаецца пра сучаснае пакаленне і яго ідэалы; радкі вядомай у савецкія часы песні "З чаго пачынаецца Радзіма?" сталі назвай конкурсу юных мастакоў, і трапілі ў заглавак артыкула пра гэтую падзею; вядомы эўфемізм "Рамантыкі з вялікай дарогі" даў назву артыкулу пра бандытаў. Такім чынам, хоць у прыведзеных прыкладах і назіраецца пэўная адпаведнасць сэнсу прэцэдэнтнага тэксту і ТР, але гэта ўсе ж зусім іншая сітуацыя, а таму семантычныя пераўтварэнні маюць месца.

Схема 1.

Падсістэма 2, адносныя змены. Тут размясціліся кампазіцыі, дзе змяніўся парадак размяшчэння элементаў, ці іх граматычная форма, рытміка і рыфмоўка кампазіцыі, змянілася сінтаксічная будова, ці адносіны паміж адзінкамі кампазіцыі. Змяненне граматычнага ліку назіраецца ў прыкладзе "Белья вароны"; у загаловах "Нам засталецца спадчына" ў параўнанні з зыходным тэкстам ("Нам засталася спадчына") змяніўся час дзеяслова; прыклад "Свіння гусям не таварыш" ілюструе і змяненне парадку размяшчэння элементаў, і змяненне ліку ("Гусь свінні не таварыш"). Зменная назва вядомага выдавецтва пачатку 20 ст. "Загляне сонца і ў наша аконца" трапіла ў гэтую

падсістэму, таму што ў ёй змянілася сінтаксічнае афармленне: з апавядальнага па структуры сказа яно стала пыгальным: “Ці загляне сонца ў наша аконца?”. Прыкладаў, дзе б назіралася толькі змяненне рытмічнага афармлення ў чыстым выглядзе нам не трапілася, але такія прыклады будуць у іншых падсістэмах, дзе мае месца змена адносінаў (падсістэмы 5, 6, 8).

Падсістэма 3, якасныя змены. Тут знаходзяцца кампазіцыі, якія змяшчаюць змены значэння асобных слоў ці лексічныя адзінкі: “Да нас едзе Кавэрдэйл” у арыгінале “К нам едет ревизор”; “І толькі надпіс – “Мілавіца” радок з песні гурта “Песняры” “І толькі надпіс “Вераніка”; “Навука на барыкадах” назва вядомай карціны “Свобода на барыкадах”, ТР “А ці быў вірус?”, які ўзыходзіць да рэфранічнага выразу рамана М. Горкага “Жизнь Клима Самгина”, “А был ли мальчик?”, на першы погляд, мае і змяненне парадку размяшчэння элементаў, але мы не ўлічвалі асаблівасці перакладу выразу на/з беларускай мовы, а сінтаксічная канструкцыя з часціцай “лі” мае ў беларускай мове адпаведную канструкцыю з часціцай “ці” і іншым парадкам слоў.

Падсістэма 4, колькасныя змены. Сюды трапілі кампазіцыі адрозныя па даўжыні ад зыходнай за кошт толькі паўназначных адзінак мовы (не службовых слоў). У нас гэта падсістэма атрымалася другой па малаколькаснасці, у ёй толькі 5 прыкладаў. Патлумачыць гэта можна неактуальнасцю для мовы ўвогуле такога параметра як колькасць у чыстым выглядзе, бо часцей мае значэнне колькасны параметр у сукупнасці з іншымі, напрыклад, якасцю. У ТР “Зямля пад белымі крыламі стала другой Радзімай” да назвы артыкула У. Караткевіча (“Зямля пад белымі крыламі”) далучылася частка, якая павінна была ўдакладніць тэму артыкула. Выраз аднаго з герояў фільма “Іронія судьбы” з удакладненнем стаў назвай артыкула пра асаблівасці камунальнага гаспадарання на Беларусі: “Цёпленкя” пайшла. Ці надоўга?”; артыкул пра аднаўленне помнікаў архітэктуры цытуе Біблейскія радкі з невялікім дадаткам: “Час збіраць і аднаўляць камяні”.

Падсістэма 5, якасна-адносна змены. У гэтай падсістэме размясціліся кампазіцыі, якія змяшчаюць і змяненне сэнсу і змяненне парадку ці граматычных параметраў новай кампазіцыі адносна зыходнай. Напрыклад, “Залатая пятля Расеі” у назве экскурсійнага маршрута “Золотое кольцо России” змянілася адно слова, якое стала прычынай змянення роду прыметніка; ТР “Кансэрватары ўсіх краін, не яднайцеся!” узыходзіць да палітычнага лозунга Маніфеста камуністычнай партыі і разам са змененым словам мае і змененае сінтаксічнае аблічча за кошт адмоўнай часціцы “не”. У ТР “Што табе падарыць, мой выкладчык дарагі?”, якая паходзіць з радка песні («Что тебе подарить, человек мой дорогой...») акрамя якасных зменаў слова назіраецца таксама змяненне парадку размяшчэння элементаў, што дае падставы змясціць гэту ТР у падсістэму якасна-адносных пераўтварэнняў.

Падсістэма 6, колькасна-адносна змены. У гэту падсістэму трапілі выразы, адрозныя па колькасці элементаў і парадкам, але без якасных змяненняў элементаў. Хоць гэтая падсістэма ў нас атрымалася самай малаколькаснай (толькі 4 прыклады), але ТР тут досыць цікавыя па характары пераўтварэнняў. Устойлівы выраз часоў савецкай улады “битва за урожай” даў назву артыкулу, але з даданнем новай лексемы, што пацягнула склонавае змяненне назоўніка “бітва”: “Ахвяры бітвы за ўраджай”. З назвы фільма «Свой среди чужих, чужой среди своих» знікла адна частка, гэтым тлумачацца колькасныя змены, а таксама род займенніка: “Свая сярод чужых”. Назва рамана Маркеса «Сто лет одиночества» у беларускамоўным артыкуле набыў выгляд “Стагоддзе адзіноты”. Колькаснае змяненне (тры лексемы ў прэцэдэнтным тэксце-дзе ў ТР) справакавала і адносна змены: словазлучэнне-слова.

Падсістэма 7, колькасна-якасныя змены. У гэтых кампазіцыях змяніліся і самі элементы, і колькасць элементаў адносна зыходнай. Радкі верша Пляшчэева не змянілі ў ТР сваёй рытмікі і рыфмоўкі, але колькасць паўназначных элементаў зменшылася, некаторыя словаформы змяніліся іншымі, але адносных зменаў мы тут не назіраем, бо сінтаксічныя адносіны апошніх прэдыкатыўных частак нельга параўнаць: “Кактус зеленеет, сонейка блистает, на майм акенцы веточка стаить”. Прыказка “На бязрыб’і і рак – рыба” ў ТР скарацілася і змяніла сваё лексічнае аблічча: “На бязрыб’і і баран... Тое самае назіраецца і ў прыказцы «Через тернии – к звёздам», дзе змяніліся словы і дадалося адно новае: “Праз цёрні эфіру — да «Тэлевяршыні»”.

Падсістэма 8, колькасна-якасна-адносна змены. Сюды трапілі кампазіцыі, якія менш за ўсё падобны да зыходнай, бо ў іх іншы парадак размяшчэння элементаў ці

граматичні форми слоу, інші слова ці вирази і інша колькасць елементау. Біблейны выраз «не бывает пророк без чести, разве только в отечестве своём», які пазней трансфармаваўся ў выраз «нет пророка в своем отечестве», у загалуўку набыў выгляд: «Дык што, няма мастака ў Айчыне сваёй?». Тут мы бачым і новую лексему (мастак), і іншую сінтаксічную канструкцыю (пытальны сказ), і змяненне парадку элементау, а таксама і павелічэнне кампазіцыі. Пераўтвараная назва рамана Э. Хемінгуэя «На Западном фронте без перемен», у загалуўку змянілася колькасца (са спалучэння назоўніка з прыназоўнікам атрымалася спалучэнне займенніка і прыметніка), якасна (западный-Маскоўскі, перемён-нічога новага) і адносныя змены ў рытме фразы, хоць яна і не рыфмаваная, але яскрава адчуваецца іншая сістэма лагічных нацскаў: «На Маскоўскім фронце нічога новага».

Запоўніўшы ўсе падсістэмы канкрэтным матэрыялам мы можам зрабіць наступныя вынікі. Самыя невялікія прыклады далі падсістэмы 2 (колькасныя), 4 (адносныя) і 6 (колькасна-адносныя) пераўтварэнні, адпаведна 6, 5 і 4 прыклады са 134 разгледжаных намі. Відавочна, што дзве з падсістэм перасякаюцца ў трэцяй, гэтым тлумачыцца невялікая колькасць прыкладаў падсістэм 2 і 4, якая ў падсістэме 6 яшчэ больш знізілася.

Наступнымі па колькасці прыкладаў з'яўляюцца падсістэмы 8, колькасна-якасна-адносныя змены дзе змяшчаецца 10 ТР. Мы тлумачым невялікую колькасць запаўнення тым, што даследаванне, якое тычыцца семантычных зменаў, спецыфічнае па сваёй сутнасці. Падсістэма 7, колькасна-якасныя змены, мае 12 ТР. Гэта, на наш погляд, тлумачыцца самой па сабе вялікай колькасцю якасных зменаў, якія і паўплывалі на дадзеныя гэтай падсістэмы, бо колькасныя змены, як згадана вышэй, маюць малы працэнт выкарыстання.

Па 22 прыклады маюць падсістэмы 1 і 5, тоесныя і якасна-адносныя змены. Першы тып зменаў канстатуе наяўнасць у нашай сістэме месца і для мадэляў, якія не маюць фармальнага выражэння зменаў, такім чынам пацвярджаецца універсальнасць сістэмнага падыходу. Таксама відавочна паступовае развіццё сістэмы ў бок ускладнення пераўтварэнняў, пачынаючы з тоесных. Даволі значную долю тоесных зменаў мы тлумачым на падставе сіметрычна-асіметрычнага характару мовы, які праяўляецца ў развіцці яе сістэмы ад вядомых, у нашым выпадку фармальна тоесных кампазіцый, да асіметрычных, тых, што імкнуцца пазбавіцца агульных параметраў з зыходнай. У працэнтным суаднесенні тоесныя: нятоесныя змены складаюць суаднесенасць 1:6, ці 16, 4% да 83, 6%, што, на наш погляд, з'яўляецца даволі заканамерным і пацвярджае дадзеныя іншых даследаванняў сіметрычна-асіметрычнага характару мовы. Якасна-адносныя змены (5 падсістэма) маюць таксама 22 прыклады. Якасныя змены, якія прыводзяць да замены лексічнага складу ТР адносна зыходнай, выклікаюць і адносныя змены, звязаныя са зменай граматычнай афарбоўкі іншых кампанентаў ТР ці яе сінтаксічнага аблічча.

Самая вялікая і ў колькасным і значнай ў працэнтных суадносінах 3 падсістэма якасных зменаў мае 53 прыклады, што складае 39, 6% ад агульнай колькасці. Такі вынік можна растлумачыць імкненнем аўтараў ТР захоўваць максімальна блізкасць, а тым самым і пазнавальнасць з прэцэдэнтным тэкстам, надаць сваё, аказянальнае значэнне вядомаму выразу. У табліцы нашы дадзеныя размесцяцца наступным чынам

Табліца 1.

№ падсістэмы	колькасць	працэнт
1	22	16, 4%
2	6	4, 5%
3	53	39, 6%
4	5	3, 7%
5	22	16, 4%
6	4	3%
7	12	8, 9%
8	10	7, 5%

Прааналізаваўшы шэраг кампазіцый, пабудаваных на аснове прэцэдэнтных тэкстаў, мы прыйшлі да наступных вынікаў. Пераважная большасць кампазіцый ствараецца шляхам змянення лексічнага складу (якасныя змены). На другім месцы змяненне тоесных, якія не закранаюць фармальны бок тэкстаў і змены якасна-адносныя. Кампазіцыі,

утворення шляхам давання ці видалення елементаў, змянення парадку ці граматычнай афарбоўкі, а таксама спалучэнне гэтых відаў з'яўляюцца самымі малаколькаснымі, а значыць такі спосаб стварэння кампазіцый можна лічыць непрадуктыўным.

Такім чынам, сістэма семантычных пераўтварэнняў складаецца з 1 тоеснага і 7 нятоесных пераўтварэнняў, кожны з якіх мае запаўненне ў той ці іншай ступені моўным матэрыялам, а значыць прапанаваная сістэма можа лічыцца поўнай.

Літаратура

1. Карпов В. А. Язык как система. Мн.: Выш. шк., 1992. – 302 с.
2. Урманцев Ю. А. «Девять плюс один этюд о системной философии». – М.: «Современные тетради», 2001. – 168 с.

*Н. Коваль, М. Лангенбах**

Київський національний університет (Київ)

УДК 81'322

ПАРАДИГМАТИЧНІ І СИНТАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИЙМЕННИКОВИХ ТА БЕЗПРИЙМЕННИКОВИХ ДІСЛІВНИХ СПОЛУЧЕНЬ

У статті пропонується опис сполучванасці у выглядзі корпусу тэкстів із аўтаматызаваной та аўтаматичнай сістэмай аналізу. Перадбачаецца, што за дапамогаю камп'ютэрных засобів будзе арганізавана масів констукцый з кантэкстным оточенням у гнучку сістэму, у якой будзе даступным сортування за рiзнымі параметрамі, падаватимуться для кожнаго окрема вiязтаго элемента та моделі в цiлому граматычна, лексыко-семантычна та статыстычна інфармацыя.

Сполучванасць – явішце універсальнае, притаманнае усім мовным рівням, але на кожному рівні вона мае сваю спецыфіку, адпаведна да асаблівасцей тых элементів, з якімі вона «мае справу». Скажамі, *фонетычна* сполучванасць – це поеднання фізічных та фізіялагічных фактараў із мовна-этнічнымі, *морфалагічна* та *сінтаксычна* сполучванасць – явішце, яке характарызуецца двобічнасцю, оскількі адзініцы, што сполучаюцца на цих рівнях, маюць два планы – план выражэння та план значэння, формальны та змястовы рівень. Семантычна сполучванасць (а такж і сінтаксычна, до певна міры), акрім загальных уявлень людзінны про наваколішній світ, вклучае у себе такж законы логікі.

Дасліджуучы й апісуючы сполучванасць, мы тым самым робімо спробы зафіксуваці та відтворіці прынцыпы перетварэння мовы у мовлення, рэалізацыі патэнцыйных зв'язків мовных элементів у зв'язному высловлюванні. І якщо сполучванасць – це формальны законы рэалізацыі валентных магжлівасцей, рэальна іх втлэння, то валентнасць – це патэнцыйны магжлівасці мовной адзініцы. Такым чынам, можна сказаці, што валентнасць – явішце парадыгматычнае, а сполучванасць – сінтагматычнае, валентнасць бліжча до мовы, сполучванасць – до мовлення.

Якщо гаварыці про частыномовну сполучванасць як адзін із аспектів мовной сполучванасці загалом, то варта зазначыці, што кожна частына мовы мае певны абмежэння на сполучэння з іншымі. Проте ліше частыномовны характарыстыкі сполучванасці недастатна. Крім прыналежнасці до тых чы нішых лексыко-граматычных класів, магжлівасць чы немагжлівасць сполучэння слів характарызуюць іх граматычны формы. Сінтаксыс багатах мов вимагае певных змін формы слова для узгоджэння його з іншымі словамі, певнаго парадку слів, дапаміжних словаформ тощо. Як слушно зазначае В. Ш. Рубашкін, «деталізацыя апісу сінтаксычнай сполучванасці зводіцца до зазначэння, – прынаймні, для деякіх із магжлівых канфігурацый, – дадатковых умов сінтаксычнаго зв'язку» [7].

Але і формальна-граматычнаго крытэрыю недастатна. Якщо браці до увагы ліше формальны паказныкі, мы мажэмо атрымаці фразу граматычна правільну, проте беззмястову. З точки зору сінтаксысу та морфалагіі магжлівымі є набагато бліжше констукцый, ніж насправді, з урахуванням значэння кожнаго з элементів та всього высловлення (згадаймо Шербу з його «глокой куздрой» або параджуючы граматыкі Хомського). Тому неабхідным є введэння до правіл сполучванасці ще й элементів семантыкі. Рубашкін підкрэслюе, што рэалізацыя семантычнай сполучванасці мажэ быці

* ©Н.Коваль, М. Лангенбах, 2006